

Слободан
Јовановић
поводом
150
година
од рођења

Слободан Јовановић- поводом 150 година од рођења

Слободан
Јовановић

поводом
150
година
од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXVIII

P R E S I D E N C Y

Book 13

SLOBODAN JOVANOVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

Scientific conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts
on November 7–8, 2019

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXVIII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 13

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ

ПОВОДОМ СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп одржан у Српској академији наука и уметности
7. и 8. новембра 2019. године

БЕОГРАД 2020

Редакциони одбор
академик Косџа Чавошки, уредник
академик Љубодраџ Димић
џроф. др Раџко Марковић
џроф. др Радомила Васић
џроф. др Мирјана Сџефановски
џроф. др Мило Ломџар
др Борис Милосављевић, секретџар
Драџица Пуљаревић

Главни уредник

академик Марко Анђелковић

Уредници

академик Косџа Чавошки
академик Александар Косџић

Издавач

Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник

Никола Сџевановић

Лектор

Тања Рончевић

Коректор

Раџка Павловић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа

Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-869-3

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

САДРЖАЈ

Коста Чавошки, Александар Костић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравна реч</i>	11
Коста Чавошки, <i>Уводна реч</i>	13
Радмила Васић, <i>Један поглед на концепцију државе у радовима Слободана Јовановића</i>	15
Radmila Vasić, <i>One View of the Concept of State in the Works of Slobodan Jovanović</i>	33
Танасије Маринковић, <i>Страни уочицаји на теорију државе Слободана Јовановића</i>	35
Tanasije Marinković, <i>Slobodan Jovanović's Theory of State in Context</i>	52
Владан Петров, <i>„Парламентарно право“ Слободана Јовановића</i>	55
Vladan Petrov, <i>Slobodan Jovanović's „Parliamentary Law“</i>	65
Дарко Симовић, <i>Актуелности мисли Слободана Јовановића о структури парламента – некад и сад</i>	67
Darko Simović, <i>The Relevancy of the Viewpoints of Slobodan Jovanović on the Structure of Parliament – Then and Now</i>	82
Сања Ђурђић, <i>Концепција поделе власти у делу Слободана Јовановића</i>	83
Sanja Đurđić, <i>The Separation of Powers Concept in the Works of Slobodan Jovanović</i>	100
Коста Чавошки, <i>Слободан Јовановић о личностима револуционара</i>	103
Kosta Čavoški, <i>Slobodan Jovanović on Revolutionary Characters</i>	113
Зоран Чворовић, <i>Феномен правне свесности у радовима Слободана Јовановића и Ивана Иљина</i>	115
Zoran Čvorović, <i>The Phenomenon of Legal Awareness in the Works Slobodan Jovanović and Ivan Ilyin</i>	141

Слободан П. Орловић, <i>Садашњосћ Србије по мерилима сувереносћии</i> <i>Слободана Јовановића</i>	143
Slobodan P. Orlović, <i>Contemporaneity of Serbia by Criteria of the Sovereignty</i> <i>of Slobodan Jovanović</i>	159
Борис Милосављевић, <i>Филозофске теме у делу Слободана Јовановића</i>	161
Boris Milosavljević, <i>Philosophical Issues in Slobodan Jovanović's Work</i>	178
Љубодраг Димић, <i>Слободан Јовановић и Српски културни клуб (1937–1941)</i>	181
Ljubodrag Dimić, <i>Slobodan Jovanović and the Serbian Cultural Club (1937–1941)</i>	204
Мира Радојевић, <i>Дојринос Слободана Јовановића проучавању</i> <i>националне историје XIX и прве половине XX века</i>	205
Mira Radojević, <i>Slobodan Jovanović's contribution to the study of Serbian history</i> <i>of the 19th and the first half of the 20th century</i>	220
Александар Животић, <i>Слободан Јовановић и улога војног фактора</i> <i>у политичком животу Србије и југословенске краљевине (1903–1945)</i>	221
Aleksandar Životić, <i>Slobodan Jovanovic and the Role of the Military Factor</i> <i>in the Political Life of Serbia and the Yugoslav Kingdom (1903–1941)</i>	234
Мирјана Стефановски, <i>Слободан Јовановић о дводомном сисџему</i> <i>у Уставној реформи из 1901. године</i>	235
Mirjana Stefanovski, <i>Slobodan Jovanović on Bicameral System</i> <i>in Constitutional Reform of 1901</i>	253
Марко Павловић, <i>Слободан Јовановић и народни посланици</i>	255
Marko Pavlović, <i>Slobodan Jovanović and Members of Parliament</i>	277
Небојша Ранђеловић, <i>Слободан Јовановић vs. Лазар Марковић</i> <i>– јравна природа настанка једне краљевине</i>	279
Nebojša Ranđelović, <i>Slobodan Jovanović vs Lazar Marković</i> <i>– the Legal Nature of the Formation of a Kingdom</i>	288
Јовица Тркуља, <i>Слободан Јовановић као сарадник листа „Порука“</i>	289
Jovica Trkulja, <i>Slobodan Jovanović as a contributor to the journal Poruka</i>	316
Јован Попов, <i>Слободан Јовановић о светској књижевности</i>	319
Jovan Popov, <i>Slobodan Jovanović sur la littérature mondiale</i>	330

Снежана Д. Самарџија, <i>Слободан Јовановић о историји и традицији у српској књижевности</i>	333
Snežana D. Samardžija, <i>Slobodan Jovanović on History and Tradition in Serbian literature</i>	349
Горан М. Максимовић, <i>Слободан Јовановић као књижевни критичар</i>	351
Goran M. Maksimović, <i>Slobodan Jovanović as a Literary Critician</i>	373
Зорица Несторовић, <i>Када је разлика знак аутентичности: Слободан Јовановић о Лази Костићу</i>	375
Zorica Nestorović, <i>When the Difference is the Sign of Authenticity: Slobodan Jovanović on Laza Kostić</i>	390
Бојан Јовић, <i>(Ре)конструкција једног читалачког укуса: поетика књижевности Слободана Јовановића</i>	391
Bojan Jović, <i>(Re)construction of a reader's taste. Literary poetics of Slobodan Jovanović</i>	407

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати изложени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 7. и 8. новембра 2019. године. Посвећени су Слободану Јовановићу, једном од најугледнијих научника и професора Универзитета у Београду, председнику Српске краљевске академије, ректору Универзитета у Београду, декану Правног факултета, уреднику Српског књижевног гласника, председнику и потпредседнику Министарског савета Краљевине Југославије, оснивачу и председнику Српског културног клуба. На политичком суђењу одржаном јула 1946. године у Београду Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на двадесет година робије с принудним радом и конфискацију целокупне имовине. Умро је у Лондону 1958. године. У поратном периоду системски је „брисан из памћења“. Требало га је заборавити, онемогућити објављивање књига, искључити га из образовног система, цитирати без навођења извора. Зато рецепција његовог дела захтева посебну пажњу и нужно се одвија у више етапа. Почетком деведесетих година поново су у Београду објављена његова сабрана дела. У Српској академији наука и уметности 1997. године је одржан научни скуп посвећен Слободану Јовановићу. Рехабилитован је 2007. године. Због свог дела и методе којом је писао радове Слободан Јовановић је постао камен међаш за друштвене и историјске науке. Поново је закупио пажњу наше научне и културне јавности, не остављајући равнодушним следбенике и критичаре. Од прошлог научног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности прошло је више од двадесет година. Научни скуп, организован поводом 150 година од рођења Слободана Јовановића, пружио је прилику да се са временске дистанце, из новог угла, сагледа Јовановићев обимни научни опус, као и политички и друштвени рад. У саопштењима је тумачен Јовановићев допринос теорији државе, уставном праву, социологији, историографији и књижевности. Закључено је да је неопходно објављивање новог критичког издања целокупних дела Слободана Јовановића.

Уредници

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Данас, када покрећемо обележавање године посвећене Слободану Јовановићу, нисмо дужни да било шта објашњавамо, али нема разлога да понешто и не појаснимо. Наиме, пре неколико година, Српска академија наука и уметности одлучила је да сваку текућу годину посвети неком од својих значајних чланова, најчешће, али не и нужно везујући такве одлуке за пригодне годишњице и јубилеје, а без икакве намере или примисли да у редоследу таквих обележавања прави и вредносне хијерархије. И тако, после Јована Цвијића, Стојана Новаковића и Михаила Петровића, 2019. годину посвећујемо Слободану Јовановићу. Он је био члан Српске краљевске академије од 1905. године, а њен председник од 1928. до 1931. године. Професор Сима Ђирковић наводи да му се у свесци Годишњака САНУ која покрива ратне године, а која је објављена 1946. године име наводи на првом месту као најстаријем члану Академије друштвених наука. Међутим, од тада па до своје смрти 1958. године његово име се не налази ни у једном прегледу састава Академије. Тек у 77. књизи Годишњака која се бави радом САНУ у 1970. години, а штампа се 1972, уврштен је међу преминуле и надаље третиран као и сви други почивши чланови.

Искуство указује да се највеће битке бију у превојима топографских мапа, а након сукоба магле политике по правилу сакривају личности, поступке и догађаје неопходне за разумевање смисла, окружења и контекста времена. *Damnatio memoriae* није наш изум, мада је и ова средина умела да тај поступак обилато користи.

У првом поглављу Књиге смеха и заборав, Милан Кундера описује догађај из фебруара 1948. године, када се Готвалд, вођа чешких комуниста, са балкона прашког барокног дворца обраћа стотинама хиљада грађана. Ужасно је хладно, пада снег и Клементис који стоји иза њега, скида своју шубару и ставља је брижно гологлавом и старијем Готвалду на главу. Четири године касније Клементис, означен као „буржујски националиста“ и учесник у троцкистичко-титоистичко-ционистичкој завери, бива оптужен за издају и, заједно са Сланским, обешен. Пропагандно одељење има сада пуне руке посла да га избрише из историје и свих фотографија, укључујући и ону зимску са Готвалдом, који на ретушираној слици коначно стоји сам. Али, греша и пропагандно одељење и на слици о којој говоримо, на глави Готвалда заборавља да избрише Клементисову шубару. Госпође и господо, на крају крајева, увек нешто остане!

Године 1946. Слободан Јовановић је у одсуству осуђен на 20 година робије, губитак политичких и грађанских права, конфискацију имовине и губитак држављанства. До своје смрти

1958. године неће се вратити у Београд. И да га нису неке институције и појединци отимали од заборава, крзнена капа која би трајно остала на хипотетичким сликама времена у којима је био активни учесник, упркос покушајима да се са њих Слободан Јовановић избрише или маргинализује, његова су дела, полихисторско умеће једног правника, историчара, књижевника и критичара, да се у коштац ухвати за упечатљиво разноврсним темама, а да истовремено јавно делује и као професор и декан Правног факултета, ректор Универзитета у Београду, председник Српске краљевске академије, нестраначки потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије од 27. марта 1941. године, а потом председник и потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије у избеглиштву. Понављам, увек нешто остане! Он је за собом оставио 20 томова рукописа, о којима ће један други члан Академије, Јован Скерлић, рећи да их је написао највећи стилиста свог времена – да набројимо само неке: Друга влада Милоша и Михаила, Уставно право Краљевине СХС, Влада Милана Обреновића, О суверености, Основи правне теорије о држави, Српско-бугарски рат, Енглески парламентаризам, Светозар Марковић, Макијавели, Политичке и правне расправе, Уставно право Краљевине Србије, Уставобранитељи, итд. Данас и у активностима које ће следити, Српска академија наука и уметности не улази у политичке несугласице, осуде или рехабилитације једног времена и појединаца у њему (то свако од нас, ако има потребу, може сам да уради; коначно, 2007. године Слободан Јовановић је постхумно рехабилитован одлуком Окружног суда у Београду, а пресуда којом је осуђен на робију и губитак части проглашена ништавном). Академија ће покушати да, уз претходне напоре других у том смислу, помогне у растеривању политичких магли са почетка овог обраћања и укаже на, по много чему, неупоредив опус Слободана Јовановића. Покушаћемо да одамо признање делу нашег почившег председника, ослобађајући му у овој кући место које му припада. Јер, Слободан Јовановић се ипак, истина посмртно, вратио кући!

Уз ограничења сопственог образовања, моје лично искуство са списима Слободана Јовановића заснива се на књизи Вођи француске револуције, пре више од 50 година, и, са неопростивим закашњењем, на Једном прилогу за проучавање српског националног карактера, у коме сам, иако скептичан према колективним проценама менталитета и карактера, остао збуњен оштрином запажања. Иако стилем покушава да истраје на утиску мирноће, имао сам осећај да га је та вивисекција (тешко налазим бољи израз) болела – и то, болела много! И колико је био у праву Јован Стерија Поповић у стиховима: „Ко преза роду истину рећи, худ је да народ учи“. Коначно, иако неко може рећи да се ради о општем месту, имам потребу да укажем на његово веровање да ће наша будућност највећим делом зависити „од степена наше културе“.

У том смислу, молим вас да и моје речи схватите као ефемерну епизоду једног јубилеја, а да почетак прославе године посвећене Слободану Јовановићу стварно започнемо читањем његових књига и списа, дужни да се замислимо и када нам се описи нас самих не свиђају.

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Дана 21. новембра по старом, а 3. децембра по новом календару навршава се 150 година од рођења Слободана Јовановића, једног од највећих научника, писаца и јавних личности које је српски народ имао у првој половини XX века. Поводом те годишњице наша Академија донела је одлуку да приреди овај научни скуп, који је посвећен његовом бесмртном имену и великом делу.

Академија је и до сада посвећивала одговарајућу пажњу нашим великим људима и најугледнијим својим члановима, попут Јована Цвијића и Стојана Новаковића. Али према Слободану Јовановићу ова установа има и посебан дуг, јер се после Другог светског рата о њега тешко огрешила. Иако је у Академију примљен још 1905. године, а њен председник био од 1928. до 1931. године, он је 1945. за Академију престао да постоји. Тако већ у 52. књизи Годишњака Слободан Јовановић није ни поменут, као да никада није постојао. Па ни после његове смрти 12. децембра 1958. године, његово име се не наводи у пописима преминулих чланова. Тек у 77. књизи Годишњака, која је извештавала о раду Академије у 1970, а објављена је 1972. године, његово име први пут се појављује на списку преминулих чланова. Тако је Слободан Јовановић скоро седамнаест година у овој установи доживљавао *damnatio memorie*, осуду на заборав, која је својевремено практикована у древном Риму као брисање и свих анала који су се уредно водили.

У самој Академији постојала је и плоча с ликом Слободана Јовановића у барелефу, коју је израдио Ђорђе Јовановић. Она је, нажалост, уништена, али је сачувана њена фотографија.

То, међутим, није било све чему је Слободан Јовановић после Другог светског рата био изложен. Дана 15. јула 1946. године на суђењу Драгољубу Дражи Михаиловићу и још шеснаесторици оптужених, Слободан Јовановић је осуђен на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства. Нама једино остаје да се питамо каквом је то принудном раду старац од 77 година могао бити изложен. То је заправо био и кључни разлог због којег га је и Академија подвргла забораву.

Њој, међутим, није било неугодно да 11. новембра 1948. године акламацијом – јавним гласањем – прогласи Јосипа Броза Тита за свог почасног члана, а да Мошу Пијаде 14. новембра 1950. и Едварда Кардеља 17. децембра 1959. одмах изабере за редовне чланове без икаквог приправничког стажа.

Срећа је ипак била што је Слободан Јовановић остао у Лондону. Иначе је могао проћи као академик Милош Тривунац, који је новембра 1944. године без икаквог суђења убијен, а да никада није откривено где је покопан.

Није, међутим, само име Слободана Јовановића било прекривено велом заборавља, већ је дуго времена било забрањено и издавање свих његових списа, о чему је водила рачуна ондашња идеолошка жандармерија, оличена у којекаквим идеолошким комисијама. Но, због недовољне

будности, и таквим жандармима понешто промакне. Године 1963. у издању Матице српске и Српске књижевне задруге објављено је капитално дело Српска књижевност у сто књига, у којем је једна књига садржавала књижевне радове Слободана Јовановића. То је био страشان преступ, па су приређивачи те књиге каштиговани. Када се, ипак, 1971. године појавило друго издање овог дела, књига Слободана Јовановића је хитно повучена из штампе, а већ отиснути табаци уништени.

Последњи чин ове посмртне страдије Слободана Јовановића одиграо се почетком фебруара 1985. године када је, под председништвом Слободана Милошевића, Градски комитет Савеза комуниста Београда оценио да би издавање сабраних дела Слободана Јовановића био неприхватљив чин, пошто се ради о „књигама председника бивше емигрантске владе и ратног злочинца чији је министар војске био Дража Михаиловић“. Тог тренутка Слободан Милошевић изгледа није знао, и у томе је можда прст судбине, да није само у сукобу са слободом већ и са човеком коме дугује своје јединствено име. А када је једном прогледао, не само оком него и духом, Слободан Милошевић је сигурно запазио да има многе имењаке, Слободане, и да то лепо име (Слободан односно Слободанка), које му је кум на крштењу дао, и други родитељи радо надевају својој деци. У том мноштву Слободана један је морао бити први, родоначелник тог расејаног семена слободе. Тај први имењак слободе био је Слободан Јовановић. Његов отац, Владимир Јовановић, као велики поклоник либерализма и најпознатијег либералног мислиоца деветнаестог века, Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill), желео је да и именима своје деце изрази свој либерални *credo*. И као што је Мил своје главно дело насловио О слободи, тако је и Владимир Јовановић свом сину дао име „Слободан“, а својој кћери „Правда“. Прво име се потом врло лепо запатило, док друго није, ваљда и због тога што у нашем народу правдољубивост нема онај жар који има слободољубивост.

Напоследку, како ће о многим видовима научног и књижевног дела Слободана Јовановића бити речи на овом симпозијуму, ја ћу само још нешто рећи о његовом језику. Читајући пажљиво Вође Француске револуције, у погледу књижевног језика његово најбоље дело, приметио сам једну необичност. Иако наводи многе француске револуционаре, он ниједног дословно не цитира него само парафразира његове речи. Закључио сам да је тако поступао у вери да би дослован превод с француског језика нарушио кохерентност његовог књижевног стила. А он је с Богданом Поповићем био творац чувеног београдског стила, којим су писали и многи сарадници Српског књижевног гласника.

Такође сам запазио да, иако је изврсно знао француски и немачки, а веома добро и енглески језик, Слободан Јовановић ни један свој рад није објавио у иностранству него искључиво на српском језику. За њега је језик био једино средство којим се може постати свестан своје индивидуалности. А човек само једном језику у потпуности припада, чак иако касније добро научи многе друге језике. Јер, сваки језик је особен узор мишљења, па оно што се промишља на једном језику, никада се не може на исти начин поновити на другом језику.

Уз то је Слободан Јовановић добро знао да је језик веома важно обележје националног идентитета, па да стога сви ми морамо говорити и писати нашим изворним језиком, који је очишћен од свих позајмица и туђица. Што је језик чистији, то је и природнији, баш као и језик Слободана Јовановића. И само таквим језиком један народ може достићи националну самосвест и остварити слободу, коју је својим именом оличавао и сам Слободан Јовановић.

Коста Чавошки

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ И СРПСКИ КУЛТУРНИ КЛУБ (1937–1941)

ЉУБОДРАГ ДИМИЋ*

С а ж е т а к. – Рад који је пред читаоцима представља покушај да се осветли улога Слободана Јовановића у формирању и раду Српског културног клуба, организације на чијем је челу од оснивања био и на чији је целокупни рад пресудно утицао. Смисао постојања те организације и свога ангажовања у њој Сл. Јовановић је видео у „тражењу мере“ између стварности живота на југословенском простору, стања у коме се налазило српско друштво и југословенска држава и потребе за појачаном приватном иницијативом чији би циљ био национално, економско и културно подизање и интегрисање српског народа. У првим годинама постојања СКК се бавио превасходно питањима која су се тичала културе, али је после формирања Бановине Хрватске целокупни ангажман задобио политичке садржаје.

„Живот је многостран, а идеал једностран. Ако се живот не подвргне једностраној управи идеала, он ће бити бесциљно расипање снага. Ако идеал буде хтео збрисати многостраност живота, он ће се претворити у празну мртву форму“.¹ Ти ставови Слободана Јовановића, изречени 22. фебруара 1937. године, исказивали су суштину постојања Српског културног клуба. Смисао формирања те организације Слободан Јовановић је видео у тражењу мере између стварности живота на југословенском простору, стања у коме се налазило српско друштво и југословенска држава и потребе за појачаном приватном иницијативом чији би циљ био национално, економско и културно подизање и интегрисање српског народа. Показало се да то није био лак посао у:

---

* Филозофски факултет, Универзитет у Београду; редовни члан САНУ

¹ Наведене ставове Сл. Јовановић је изрекао у расправи са критичарем Српског културног клуба Јосипом Цветићем, а забележио их је дневни лист *Политика* од 2. 2. 1937. Цитирано према: Сл. Јовановић, *Из историје и књижевности*, књ. 2, Београд 1991, стр. 758.

- друштву Краљевине Југославије које је било раздробљено, оптерећено дијаметрално супротним историјским искуствима и традицијама, цивилизацијски подељено и сучељено, свикнуто на различите начине живота, непросвећено и неписмено, неповезано и неинтегрисано, без будућности;

- политици заокупљеној изборним техникама и борбом за власт, одређеном ниском политичком културом и чланства и политичких вођа, коју креирају политичке странке које нису имале ваљане економске, социјалне, културно-просветне програме, идеје, визије;

- држави у којој су, почев од 1936/37. године, отворена сва питања (национална, верска, мањинска, традиционално државна, покрајинска, политичка...), коју поједини њени народи и њихови политички представници нису признавали и где је царовала анахрона концепција о троименом народу и пракса интегралног декретираног југословенства.

***

Приватна иницијатива у сфери културе и просвете, чији је резултат било и формирање Српског културног клуба, имала је дугу традицију и важну улогу у животу народа који су 1918. године започели заједнички живот. После успостављања нове државе код српског народа, који је у Великом рату положио немерљиве људске и материјалне жртве (погинуло је преко 1.250.000 Срба и уништено 2/5 националног богатства Србије) и у име нове југословенске државе одрекао се српских државних традиција (српске државности), преовладала је свест да је српско национално питање решено. Тада је, по мишљењу интелектуалног круга коме је припадао и Слободан Јовановић, престала брига за даљи српски национални развој, извршена је тзв. „српска национална демобилизација“, пригрљена је идеја о националном јединству југословенских народа (у „компромисном“, „интегралном“ и касније „реалном“ виду). Идеализам путем кога су у претходном периоду савлађиване бројне, политичке, идеолошке, историјске, националне, верске, културне посебности и цивилизацијске неравномерности, усахнуо је. Последица наведеног стања у држави и друштву била је уочљив изостанак бриге о српском народу у областима где је био угрожен (на југу, северу, западу) и замор у раду на реализацији националне, економске, културне интеграције Срба. Одсуство широке перспективе културног, а са њим и сваког другог облика напретка, оптерећивало је, бринуло и онеспокојавало део српске политичке и интелектуалне елите свесне да државна власт није у стању да у другој половини 30-их година XX века осигура и заштити српске националне интересе у југословенској држави. Немоћ и незаинтересованост државних власти, које немају јасну културну, економску, па ни државнотворну политику, морала је, по њиховом мишљењу, бити

надокнађена појачаним приватним ангажманом и иницијативом недржавних организација.² Као некада у туђој и непријатељској држави, то је требало да постане средство националне борбе за опстанак и у држави коју су Срби, уз велике људске и материјалне губитке, извојевали у Првом светском рату.

Суочен са таквим стањем нације која је изнела Велики рат и извојевала југословенско уједињење део српских интелектуалаца, окупљених око Слободана Јовановића, почео је да заговара интензивнији рад у народу са циљем: планског усмеравања националних енергија према идеалима економског и културног карактера; ситан конструктиван рад у свим областима живота појединца, нације и државе; подстицање националне дисциплине и подизање националне културе. Целокупни рад је требало да буде „великих размера“ и уз употребу свих расположивих способности („великих и малих“).³

Није случајност што је баш Слободан Јовановић (1869–1958) био стожер целокупне иницијативе. На то га је упућивало богато искуство рада у пропагандним одељењима државних институција, стечено научно знање, политичко и лично искуство, увид у стање у коме се налазио српски народ у југословенској држави. Каријеру државног чиновника започео у Министарству иностраних дела на пропагандним и политичко-просветним пословима. Имао је 23 године када је почео да стиче увид у стање српског народа на територијама Европске Турске и конкретно обавља пропагандне послове, бави се пропагандним радом, прати школска питања, посвећује пажњу вери и цркви, укључује стечено правно и историјско научно знање у делатност државних институција, има увид у учинак државне просветно-културне мисије. Тих година спознао је шта је пропагандни рат, шта римокатоличка пропаганда и њен клерикални садржај, шта културно-просветна делатност суседа, шта моћ политичког утицаја реализованог кроз сферу културе, шта послови које треба да обављају учитељи и интелектуалци, шта национални рад. Све наведено додатно је сазнајно пратио и слојевито сагледавао у свим наредним деценијама. Знање је стицао из књига, пратећи европску политику, боравећи у страним државама, али и од бројних националних, научних и културних радника које је сретао у земљи и иностранству. Веома рано је разумео да је културна и просветна запуштеност један од највећих проблема Српства, а осмишљени и плански национални рад, испуњен квалитетним просветним, научним, правним, религијским знањима и садржајима, начин да се досегне до јаке и добро организоване државе спремне и способне да брине о животним интересима својих поданика. Једна од максима целе генерације којој је припадао била је – бити достојан

---

² *Српски културни клуб*, Београд, с. а., стр. 8.

³ *Политика*, 5. 2. 1937. Припремна оснивачка скупштина Српског културног клуба организована је средином децембра 1936. године.

„историјског тренутка“ у коме живиш, што је и Слободана Јовановића нагонило да у другој половини тридесетих година већу пажњу посвећује положају српског народа у држави која је настала захваљујући њиховом ратном прегнућу и визијама политичких вођа. Са пажњом је пратио, изучавао и добро познавао политику великих сила на Балкану (Турска, Велика Британија, Француска, Немачка, Русија/СССР...). Знао је за предрасуде које Запад има према православним Србима. Био је свестан да није лако (ни у прошлости, ни у садашњости, ни у будућности) бранити српске интересе и да се то са највећим успехом може постићи једино уколико постоји јединствени „српски фронт“. Као председник Српске краљевске академије изнова се суочио са размерама запуштености Српства и почео да се залаже за јачање утицаја културних и научних институција на целокупни државни и народни живот. Занимање за историјске процесе који мноштву догађаја дају смисао, језик и културу српског народа најдиректније су га подстицали да, суочавајући се са стварношћу у којој се југословенска држава и српски народ налазе, почне да инсистира на приватној иницијативи у сфери културе и просвете као начину превазилажења постојећег стања. У својој 67. години живота, са искуством човека који је живот проживео на Балкану, школовао се на најбољим школама и универзитетима у Европи, са професионалном пажњом пратио историјске процесе зачете у прошлости и усмерене ка будућности, имао бројна познанства и широк круг пријатеља међу научницима, политичарима и културним радницима у земљи и свету, обављао важне и одговорне државне и друштвене дужности, систематично освајао научно знање и развијао критичку свест, био изузетно добро обавештен о стању у коме се српска нација и југословенска држава налазе, своје мисли и ставове изражавао прецизним и префињеним „београдским стилем“, Слободан Јовановић се крајем 1936. године определио да, заједно са подједнако забринутим истомишљеницима, покрене широку културну акцију чији је циљ био обезбеђивање сигурне будућности српском народу у нестабилном времену заоштрених политичких сукоба са могућим ратним исходом.⁴

---

⁴ Почев од 1892. године Слободан Јовановић је службовао као чиновник у Министарству иностраних дела у Политичко-просветном и Политичком одељењу. Годину дана касније постао је аташе српског посланства у Цариграду запослен на обавештајним, пропагандним и просветним питањима. Неко време је обављао дужности деловође у Просветном одбору у коме је сарађивао са истакнутим националним, научним и културним радницима попут архимандрита Нићифора Дучића, Стојана Новковића, Љубомира Ковачевића, Панте Срећковића. Као професор Правног факултета бавио се питањима државне суверености, уставности, српске историје и права 19. и 20 века. У балканским ратовима и Првом светском рату (1912–1917) обављао је дужност шефа ратног Прес-бироа који је био организован унутар Обавештајног одељења Врховне команде. Јовановић је припадао нараштају који је био спреман на жртву, који није презао од „опасних послова“, чији је идеал представљала велика и јака држава, који је веровао да стечено знање и мудра политика која се на њему заснива могу да помогну у организовању квалитетнијег општег живота. У годинама после Великог рата значајна искуства Слободан Јовановић је

Решеност да се покрене широка политичка, економска, социјална, културна акција подударила се, не случајно, са превирањима и кризом у Европи, али и у југословенској држави. Разарање тзв. „Версајског поретка“, у коме је Краљевина Југославија имала стабилно место и функцију, започело је ступањем Адолфа Хитлера на власт у Немачкој, ревизионистичким захтевима држава губитница у Великом рату за променом граница утврђених мировним уговорима, слабљењем Француске и настојањима оних који су изгубили рат да преузму одговорност за судбину Европе, уласком немачких трупа у демилитаризоване области уз Рајну. Рушење међународног поретка успостављеног на крају Великог рата нужно је произвело промене у спољнополитичкој оријентацији југословенске државе. После убиства монарха Александра I Карађорђевића отпочела је постепена, а затим и стихијска либерализација политичког живота. Суочавање са последицама економске кризе, која је у аграрном друштву Југославије трајала дуже него у Европи, пратило је распламсавање српско-хрватских неспоразума, заоштравање питања о државно-правном преуређењу државе, спорења око учинка демократске државе и диктатуре. Опште прилике у земљи оптерећивао је офанзивни наступ римокатоличког клерикализма и екстремистичких националистичких организација (клерофашизам и усташтво), ескалација верских неспоразума Српске православне цркве и државе исказана у сукобима око Конкордата, убрзана хомогенизација хрватског покрета који се почео одрицати заједничке државе, суочавање са чињеницом да је српски политички фронт подељен и раздробљен, да не постоји, да су српске политичке партије захваћене процесом декомпоновања.⁵

сабрао на Конференцији мира у Паризу где је био ангажован у Делегацији Краљевине СХС (Секција за међународно право, Комисија за ратну одговорност и санкције). Посебан увид у стање државе и нације стекао је изучавајући уставно-правну историју и ангажујући се у раду Српске краљевске академије.

О интересовањима и ангажованости Слободана Јовановића и његовом односу према југословенској држави више у: Слободан Јовановић, *Сабрана дела*, 1–12, Београд 1990–1991; *Слободан Јовановић у емиграцији, Разговори и записи*, Београд 1993; Н. А. Поповић, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд 2003; Б. Милосављевић, *Политичко учење Слободана Јовановића* Београд 2010, докторска дисертација у рукопису; Б. Милосављевић, *Слободан Јовановић – Теорија*, Београд 2017; Б. Милосављевић, *Свети и време Слободана Јовановића (1869–1958)*, рад у рукопису.

⁵ О наведеном више у: Сл. Јовановић, *Југословенска мисао у прошлости и будућности, Српски књижевни гласник*, књ. LIX, бр. 1, 1. 1. 1940, стр. 29–38; Сл. Јовановић, *Из историје и књижевности*, I–II, Београд 1991; *Слободан Јовановић у емиграцији, Разговори и записи*, Београд 1993; М. Грол, *Искушења демократије*, Библиотека „Политика и друштво“, св. 54, Београд 1991; М. Грол, *Кроз две деценије Југославије*, Библиотека „Политика и друштво, Београд с.а; Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, књ. 1, Београд 1988; Б. Петрановић, *Југословенско искуство српске националне имиграције*, Београд 1993; Ѓ. Роров, *Od Versaja do Dancinga*, Београд 1976; В. Крестић, *Геноцидом до Велике Хрватске*, Београд 2015; А. Митровић, *Време немирљивих. Политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, Подгорица 2004; В. Gligorijević, *Jugoslovenstvo između dva rata, Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1–4, 1986, str. 71–96; J. Bakić, *Ideologija jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918–1941. Sociološko-istorijska*

Наведене процесе Слободан Јовановић је пратио и добро их познавао, а о појединим појавама и писао. Све је то и посредно и непосредно утицало на сазревање идеје о формирању Српског културног клуба – организације која би бринула о интересима српског народа и југословенске државе.

Идеје које је требало да пропагира Српски културни клуб имале су свој узор у програмима и делатности бројних културних установа на Западу у чијем је раду од пресудног утицаја била приватна иницијатива. Као такве те идеје имале су потребну универзалност, али нису биле оригиналне. Као Европејцу оне нису биле непознате Слободану Јовановићу, који се са њима сретао и стасавао још у ђачком и студенском добу, а имао прилику да о учинку приватне иницијативе у сфери просвете, културе, економије, критички суди у каснијим ратним и послератним временима. Традиција и искуство српског културног друштва „Просвјета“, стечено у предвечерје Првог светског рата на простору предратне Босне и Херцеговине, било је, такође, од немерљивог значаја покретачима нове културне организације. Значај тог утицаја огледао се и у чињеници да су поједини истакнути чланови „Просвјете“ (В. Грђић, В. Ђоровић, Н. Стојановић...) активно учествовали у руковођењу и раду Српског културног клуба. Насупрот политичким странкама, заокупљеним дневном политиком и никада довољно заинтересованим за дугорочно решавање културних питања, организације попут Српског културног клуба, требало је да буду допуна и коректив политичког и културног живота Срба у југословенској краљевини. Владало је мишљење да је српски народ, навикнут у претходном периоду на подршку државе у остваривању својих националних, културних и економских циљева и суочен после 1918. године са немоћи своје нове државе да о његовим виталним интересима води бригу, приморан да једино уз ослонац на приватну иницијативу и организације каква је Српски културни клуб изнађе алтернативу постојећем стању безнађа и обезбеди перспективу културног и економског развоја. То мишљење делио је и Слободан Јовановић. Углед чланова организације најдиректније је утицао на место које је она задобила у културном, привредном и јавном животу.⁶

„Пре неколико година био сам у Далмацији и пролазио кроз Босну“, записао је речи Слободана Јовановића његов колега са Правног факултета у Београду Драгољуб Јовановић. „Видео сам да су наши Срби доста збуњени и да им културне установе опадају. Док су били под Аустроугарском, бринули су се сами о себи и имали јаку приватну иницијативу. После рата мислили су да је ту држава, којој треба све препустити.

---

studija, Zrenjanin 2004; М. Радојевић, *Српски народ и југословенска краљевина 1918–1941*, Београд 2019; Н. А. Поповић, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд 2003; Љ. Димић, *Историја српске државности*, књ. III, *Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.

⁶ Исто.

У ствари, држава није била српска, нити је преузела послове Просвјете, Матице српске и других културних друштава. Ја сам мислио да тај рад треба обновити“.⁷ Ауторство идеје о формирању организације каква је Српски културни клуб Слободану Јовановићу су приписивали и други. Тако је приликом обележавања његове седамдесете годишњице живота лист *Српски глас*, који је уређивао адвокат и писац Драгиша Васић, осмишљавање идеје о формирању Српског клуба приписивао баш Слободану Јовановићу истичући да се он „као жив и динамичан дух пун бриге за будућност, ставио на чело једног покрета израженог у установи Српског културног клуба, покрета чију је главну идеју он смислио и на чијем се челу он налазио као стварни духовни вођ“.⁸

Српски историчари нису тачно утврдили датум настанка Српског културног клуба, али је несумњиво да је његова „Правила“, којима је организацији одобрен рад, Министарство унутрашњих послова одобрило 15. јануара 1937. године. У члану бр. 3 „Правила“, која је и Слободан Јовановић писао, дефинисано је да је задатак Српског културног клуба да „ради на неговању српске културе у оквиру Југословенства са строгим искључивањем дневне и партијске политике“.⁹ Прва јавна скупштина Српског културног клуба, на којој је Слободан Јовановић изложио циљеве и основне задатке организације, одржана је 4. фебруара 1937. године.

У брошури „*Српски културни клуб*“, која је представљала проширену верзију излагања које је Слободан Јовановић поднео 4. фебруара 1937. године, то је појашњено следећим ставовима:

- „погрешно је мислити да добар Југословен може бити само онај који је престао бити Србин, или Хрват или Словенац“;
- „само онај који је научио да воли своју ужу постојбину, умеће да воли и своју ширу постојбину“;
- „Југославија само на Темељу Српства, Хрватства и Словенства може добити ону сигурну подлогу без које и најлепши идеали остају утопија“;
- „Југославија ће бити јака и напредна, ако је и Срби, и Хрвати и Словенци буду подједнако волели. Та заједничка љубав три племена према држави претпоставља способност државе да задовољи културне потребе сва три племена“.¹⁰

На тај начин дефинисани задаци Српског културног клуба говорили су да он има јасан „државнотворни задатак“.¹¹

⁷ Архив Југославије (АЈ), Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. V, стр. 303.

⁸ *Српски глас*, бр. 4, 7. 12. 1939, стр. 3.

⁹ С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, II, Београд 1991, стр. 755–756.

¹⁰ *Српски културни клуб*, Београд, s. a.

¹¹ *Исто*.

Програмска опредељења Српског културног клуба веома прецизно је дефинисао Слободан Јовановић на првој јавној скупштини организације, одржаној 4. фебруара 1937. године у Београду. По замисли својих оснивача и самог Јовановића Српски културни клуб је „требало да буде место састанака и разговора за све оне који се интересују питањима српске националне културе...узете у најширем смислу, тако да обухвата и духовну и материјалну културу“. Било је предвиђено да у његовом раду узму учешће и интелектуалци и истакнути привредници. Став да Српски културни клуб није место за исказивање „партијско-политичких тенденција“ није био противуречан настојању да на његовим састанцима узму учешће „људи различитих странака и идеологија“. „Измена мисли“ у неутралној средини, каква је Српски културни клуб требало да буде, сматрана је, потребном, корисном и драгоценом. Међу његовим оснивачима, као и код самог Слободана Јовановића, постојало је убеђење да ће дијалог о питањима од „општег националног значаја“ допринети изједначавању погледа у друштву, делотворнијем спајању „српства и културе“, убрзаном напретку државе и нације (као основне „културне снаге“), избегавању грешака које се чине услед „слепог“ прихватања туђих друштвених и културних образаца, бољој организацији целокупног живота.¹² Део наведених ставова Слободан Јовановић је изнео и 7. фебруара 1937. године на предавању „Потреба приватне иницијативе у питањима националне културе“.

Српски културни клуб започео је свој рад прокламујући дух толеранције, размене мисли, креативног дијалога неистомишљеника, сарадње, састанака, сусрета. Све је то, по мишљењу Слободана Јовановића и његових истомишљеника искључивало могућност злоупотребе националне идеје, верских и идеолошких опредељења, политичких убеђења и страначке пропаганде. Тежило се „измени мисли“ и „изједначавању погледа“ људи који на различите начине промишљају прошлост, садашњост и будућност, а припадају различитим партијама и заступају често непомирљиве идеолошке ставове. Српски културни клуб је требало да буде „неутрална средина“ у којој је то било могуће постићи.¹³

Снагу Српског културног клуба чинио је ауторитет његове управе и чланства. Слободан Јовановић је био председник организације. Никола Стојановић и Драгиша Васић потпредседници. Васа Чубриловић секретар. Значајан утицај у раду организације имали су истакнути српски национални радници и угледни интелектуалци из Босне Владимир Ђоровић и Василије Грђић. Међу 70 оснивача Српског културног клуба било је 22 професора Београдског универзитета и више чланова Српске краљевске академије, 6 представника највише државне администрације (министри), 8 челника асоцијација индустријалаца и банкара, 7 судија и угледних адвоката, 2 представника војне елите (генерали). Од укупног броја оснивача готово једну трећину (22) су представљали

¹² *Политика*, 5. 2. 1937; Сл. Јовановић, *Из историје и књижевности*, II, Београд 1991, стр. 755–756.

¹³ *Политика*, 5. 2. 1937; Сл. Јовановић, *Из историје и књижевности*, II, Београд 1991, стр. 755–756.

чланови утицајних масонских организација. Међу оснивачима је било и више писаца, инжењера, лекара, архитеката. Према проценама више од 60% оснивача писало је и објављивало своје радове у дневној штампи и периодици и тако додатно имало утицај у друштву. Сарадња интелектуалаца и привредника била је једна од карактеристика организације и без сличних узора у Српству.¹⁴ Формирањем Омладинске секције Српског културног клуба (септембар или октобар 1939. године), рад на успостављању националног и традиционалистичког духа код студентске и средњошколске омладине, додатно је профилисан и појачан. Сузбијање „интернационалистичких идеја“, распрострањених у редовима комуниста и левичара, био је један од основних задатака Омладинске секције Српског културног клуба.¹⁵

Српска култура је, по мишљењу Слободана Јовановића и оснивача Српског културног клуба, представља вредност која надкриљује политичка убеђења и опредељења његовог чланства. Било је предвиђено да се српска култура „негује“ у оквирима југословенства. Међу оснивачима су били и демократе и радикали, и републиканци и монархисти, и федералисти и унитаристи. Организација је, истовремено, окупљала писце и уметнике различитих књижевних и уметничких опредељења и праваца. Културно изједначавање сматрано је процесом дугог трајања у коме треба да учествују све постојеће „историјске снаге“ у Српству, Хрватству, Словенству спремне да постојећој верској и племенској мржњи и свакој злоупотреби „националне идеје“, супротставе живот у заједничкој државној целини кога нема без јачања међусобних веза и сарадње „у свим питањима која су од општег значаја“.¹⁶

У виђењима Слободана Јовановића и оснивача Српског културног клуба простор на коме је организација требало да делује био је веома разуђен, тј. требало је да „покрива“ све области у којима је живео српски народ. Посебно интересовање исказивано је за „граничне области“ у којима су „туђински утицаји“ најдиректније угрожавали националне интересе и духовно биће српског народа и где једино тесно спојени „Српство и култура“ могу представљати успешну брану која спречава „туђинско надирање“ и ширење страних утицаја. За Слободана Јовановића је, уз остало, сваки напредак државе и нације био нераскидиво повезан са културом и оним друштвеним снагама које је обликују и промовишу.¹⁷

---

¹⁴ *Српски културни клуб*, Београд s. a., стр. 2–4; *Политика*, 5. 2. 1937.

¹⁵ Д. Васић, Шта старији очекују од омладине, *Млада Србадија*, бр. 1, април 1940, стр. 3–5. Напомињемо да је часопис *Млада Србадија*, гласило омладине Српског културног клуба, покренут после административне забране излажења листа *Српски глас* од 13. јуна 1940.

¹⁶ Н. А. Поповић, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд 2003; Д. Васић, Шта старији очекују од омладине, *Нова Србадија*, бр. 1, април 1940, стр. 3–5.

¹⁷ *Исто*.

На територији Србије требало је „културно поради́ти“, иницирати културно изједначавање делова Србије (источна, западна јужна), упорно радити на спајању „Српства и културе“, пажњу посветити искорењивању „штетног традиционализма“. Да би се постигао успех требало је „оживети“ локалне центре српске културе и економије – градове попут Шапца, Земуна, Лесковца, Прокупља, Ниша, Крушевца, Крагујевца, Јагодине... На наведеном простору Српски културни клуб је требало да превасходно делује у сфери културе и средствима која је афирмишу с циљем формирања културних потреба „подизања“ културног нивоа становништва. До краја свог постојања та улога неће бити промењена.¹⁸

Простор на коме је било угрожено српско национално биће и српска национална мисао привлачио је много већу пажњу Српског културног клуба у другој половини 30-их година XX века и тражио значајнији ангажман његовог чланства. О томе је сведочио број локалних одбора које је организација формирала (знатно већи него на простору Србије), као и тематски садржај свих облика рада који су превасходно били упућени ка афирмацији и популаризацији српске националне културе. Те ставове делио је и Слободан Јовановић.

Војводина је представљала област у којој је, по мишљењу чланова Српског културног клуба, била угрожена српска национална мисао, српско национално биће и српска национална идеја. Из тих разлога организација је исказивала велику заинтересованост, а онда и активност на формирању мреже пододбора.¹⁹ На том простору Српски културни клуб је превасходно деловао политички и идеолошки, па тек онда културно. Основни задатак чланства је био истаћи „српски карактер Војводине“. После склопљеном споразуму Цветковић – Мачек од 26. августа 1939. године активности чланова Српског културног клуба су посебно биле преусмерене према оним деловима Војводине који су ушли у састав Бановине Хрватске.²⁰

На простору Босне и Херцеговине основни задатак чланства Српског културног клуба је био усмерен ка истицању српског карактера те средишње југословенске области. Томе су служили и подаци о етничком саставу становништва садржани

---

¹⁸ Љ. Димић, Српски културни клуб између културе и политике, *Књижевност*, 9-10, 1993, стр. 862-863.

¹⁹ Изузетно активни били су обласни пододбор у Новом Саду и пододбори у Сомбору, Суботици, Вршцу, Новом Бечеју, Шиду. Захваљујући њиховој активности Српски културни клуб је формирао пододборе у колонијстичким насељима и местима у које је српско становништво живело измешано са „културно јачим“ мађарским и немачким становништвом (Ристану, Риђици, Бајмоку, Бачком Сокоци, Бачкој Рогатици, Печиру, Мартоношу, Хоргошу...). У питању су била места у којима је, по процени вођства Српског културног клуба, требало истаћи српски карактер Војводине.

²⁰ *Исто*.

у попису из 1931. године.²¹ После склапања споразума Цветковић Мачек основни циљ унеколико је промењен и подразумевао је формирање свести становништва да цела Босна и Херцеговина треба да уђе у састав будуће српске територијалне јединице (тзв. Српске земље). Ту идеју посебно су агилно пропагирани обласни одбор у Бањој Луци и пододбори у Бихаћу и Великом Орашју и другим местима Врбаске бановине. Српски културни клуб је подстицао сарадњу Срба и муслимана и супротстављао се хрватским настојањима („планској политичкој офанзиви“), наслеђеним из Хабзбуршке монархије, да врше асимилацију муслиманског становништва и присвајају територије.²² Насупрот таквих активности популарисане су тезе о потпуном одсуству хрватске националне свести код муслиманског живља у Босни и Херцеговини.²³ Босанска крајина је у иступима истакнутих чланова и функционера Српског културног клуба означавана „предстражом Београда“, „носиоцем државне и националне мисли“, простором који је у потпуности занемарен за рачун „развоја и похлепе“ Љубљане, Загреба и Сарајева, чиниоцем који ће спречити да се Србима, као јединим „истинским носиоцима и државне и југословенске мисли“, услед спољне опасности, диктира и заповеда. У настојањима да буде спутан све присутнији „франковлук“ и „бошњаклук“, Врбаска бановина је означавана „живим зидом“ који чини 1,2 милиона Срба, насељених на простору од Босанске крајине до Северне Далмације, спремних и способних да обуздају оне утицаје Загреба и Сарајева који су противни „општој националној и државној идеји“. За тај одговорни посао тражена је финансијска подршка државних власти.²⁴

На ширењу идеја Српског културног клуба активно су пропагандно и политички деловали одбори у Славонији (Вуковар, Винковци, Даљ), још једној од области Краљевине Југославије за коју су управа и оснивачи организације сматрали да је у њој Српство систематски затирано. Ширење српске националне идеје на том простору било је после формирања Бановине Хрватске (26. август 1939) праћено политичким захтевима да он буде издвојен из састава те новоформиране административне области и припојен будућој српској територијалној јединици (тзв. Српске земље). Наведени захтеви су превасходно темељени на демографској структури области, тј. на чињеници да су Срби чинили најмање 1/5 становништва Бановине Хрватске (око 900.000 становника), отприлике исто као и Хрвати у југословенској држави (око 22%). У складу

---

²¹ На простору Босне и Херцеговине је, према подацима пописа становништва из 1931. године, живело 1.028.139 православних, 732.089 муслимана и 547.000 католика. Ти подаци су били у служби тезе о српском карактеру целе области. Л. М. Костић, Бројно стање вероисповести у Босни и Херцеговини, *Српски џлас*, бр. 2, 23. 11. 1939.

²² Др Б. Д. Бајрамски прилог „Хрватског дневника“, *Српски џлас*, бр. 3, 30. 11. 1939.

²³ *Истио*.

²⁴ Ст. Мољевић, *Улоја и значај Врбаске бановине*, Бања Лука 1939, стр. 19.

са тим подстицане су тежње српских политичара са тог простора да Срби добију иста права и привилегије које хрватски покрет захтева за Хрвате у југословенској држави. Тражено је, такође, да у јавној управи Бановине Хрватске Срби добију простор који је адекватан њиховој политичкој снази. Оспоравана су постојећа политичка мишљења о националном карактеру Далмације и српском становништву те области као „флотантне масе с ослабљеном српском свести“ и „замућеним српским традицијама“. На жртвовање за „рачун Хрвата“, које је подразумевало губитак националних, верских и политичких интереса српског народа, није се пристајало. У политичкој пропаганди је истицано да Далмација ни историјски, ни географски, ни етнички, ни културно, ни привредно није само област која искључиво припада Хрватима, већ и Србима.²⁵

Истицање српског карактера „Јужне Србије“ био је основни садржај рада одбора и пододбора Српског културног клуба на крајњем југу земље. Име „Македонија“ је негирано уз истицање да је његово присуство и ширење плод стране пропаганде и да је локалном становништву од Кочана до Струге и од Ђевђелије до Шар планине готово сасвим непознато и страно. На основу распрострањености обичаја, историје, манастира, језика истицано је и закључивано да је цео простор настањен српским становништвом. Постојање „Македонаца“ је оспоравано, а за „македонски језик“ навођено да је изумро пре једног миленијума.²⁶

Наведени правци рада и области на које се он односио сведочили су да је Српски културни клуб, у складу са идејама свог председника, управе и оснивача започео веома разгранату културну, политичку и пропагандну акцију чији је циљ био истицање (и доказивање) српског карактера Војводине, Босне и Херцеговине, Славоније, Далмације, Македоније (Јужне Србије), Барање и Западног Срема. Циљ је био супротставити се присутном и жилаво опстајућем утицају некадашње хабзбуршке политике и пропаганде која је инсистирала на ставовима да: Србија нема шта да тражи изван граница одређених 1878. године на Берлинском конгресу; не постоји никакво „загранично Српство“; цела Македонија (Јужна Србија) припада Бугарској; Босна и Херцеговина представљају хрватску и муслиманску земљу на којој Срби немају никаквих права; Косово и Метохија (Стара Србија) чине саставни део арнаутског простора; Војводина историјски и територијално чини део Мађарске. Насупрот таквим пропагандним тезама, које су имале несумњив дугорочан „политички капацитет“, Српски културни клуб је инсистирао на ставу који је изражавала парола – „Где год је Срба – ту је

---

²⁵ Југословенски карактер српско-хрватских покрајина, *Српски глас*, бр. 2, 23. 11. 1939; Срби Далматинци, Наша Далмација, *Српски глас*, бр. 21, 4. 4. 1940.

²⁶ М. Кораћ, *Српски културни клуб*, Београд 1975, стр. 66–67, рад у рукопису; Н. Вулић, Јужна Србија или Македонија?, *Српски глас*, бр. 1, 16. 11. 1939.

Србија“.²⁷ Она је представљала читав национални, политички, геополитички и културни програм који је, уз остало, изражавао и ставове Слободана Јовановића.

О привржености наведеним ставовима сведочила је и чињеница да су управа и чланови Српског културног клуба били сагласни да српски народ у Босни представља „будног чувара српске народне свести“. Цео простор на коме је српски народ живео, без обзира на постојеће „племенско-административне поделе“, сматран је српским подједнако „колико и храбра Шумадија и колико и горди Ловћен“. У речнику који су чланови организације користили појам Отаџбине везиван је за простор од Суботице до Далматинског Косова (код Шибеника) и од Сушака до Ћевђелије. Из тога је проистакао основни задатак и обавеза Срба из Србије да „својој једноименој и једнокрвној браћи...довикнемо: да смо са њима једно и недељиво за увек, да наше срце за њих куца најтоплијим жаром и да се они на нас и у добру и у злу могу неограничено ослонити“. Наведено је требало да има свој одраз у „стваралачком раду“ на просветном, привредном и социјалном унапређењу и интензивном снажењу свих области у којима српски народ живи и свих друштвених слојева унутар Српства. Порука упућена из Београда требало је да покаже да је време однорођивања Срба уступило место годинама у којима ће спајање „Српства и културе“ истовремено обезбедити националну интеграцију, културно и економско изједначавање и свеопшти друштвени напредак српског народа у југословенској држави.²⁸

Током прве године рада Српски културни клуб је настојао да „испита, покрене и покуша наћи решења свима оним културним и националним проблемима“ које је управа сматрала животни важним за опстанак српског народа. У том периоду (јануар 1937 – мај 1938) целокупни рад организације одвијао се у два правца: одржавање предавања о кључним националним и културним питањима и покретање конкретне акције на оживљавању приватне иницијативе у националном и културном раду.²⁹ Привредна секција Српског културног клуба прибирала је податке и информације о привредним питањима, организовала предавања из важнијих области привредног живота, преиспитивала могућности које воде сарадњи међу „националним привредницима“ и обезбеђују решавање постојећих проблема. Испитивање могућности практичне сарадње „свих... друштвених слојева на решавању привредних питања, посебице оних, која су од веће националне и друштвене важности“, апсорбовало је део радних енергија привредника окупљених у Српском културном клубу. Просветна секција бавила се превасходно питањима просвећености у областима у којима је живео српски народ.

---

²⁷ Др М. М., Где год је Срба – ту је Србија, *Српски глас*, бр. 5, 14. 12. 1939.

²⁸ *Исто*.

²⁹ *Извештај Управној одбору Српској културној клубу Годишњој скупуштини одржаној на дан 29. маја 1938. године*, Београд 1938, стр. 8–10.

Тежило се објективном сагледавању постојећег стања, уочавању кључних „националних и културних проблема“ и проналажењу метода који на најцелисходнији начин могу допринети превазилажењу постојеће просветне и културне запуштености.³⁰

Предавања која су држана у Српском културном клубу (укупно 32) била су посвећена темама од општег националног значаја, горућим просветним и привредним питањима, стању српског народа у појединим областима земље, међународном положају југословенске државе. Знатан простор био је дат питању неговања српске културе у оквирима југословенства. Част да отвори циклус предавања припала је Слободану Јовановићу који је 7. фебруара 1937. године одржао програмско предавање на тему „Потреба приватне иницијативе у питањима националне културе“. Годину дана касније, 18. априла 1938. године, предавао је на тему „Конфедерација и федерација“. Почетком децембра 1939. године чланству и управи обратио се још једним упозоравајућим програмским предавањем „Југословенство у прошлости и будућности“.³¹ Излагања су била актуелна и уклопљена у југословенску политичку стварност. Други предавачи, такође истакнути интелектуалци и чланови Српског културног клуба блиски идејама и начину размишљања Слободана Јовановића, предавали си о идеји отаџбине и друштвене правде, говорили о савременом друштвеном животу нације, односу српства и југословенства, изазовима пред којима се налази млади нараштај, специфичностима односа нације, културе и државе.³² Када је у питању сфера просвете и културе предавачи су говорили о значају координисања рада српских културно-просветних друштава, задацима универзитетске омладине, верским питањима, здравственим приликама, уставним нормама и законским прописима.³³ Са посебном пажњом осветљене су прилике у областима насељеним српским живљем – процес унутрашње колонизације у Јужној

---

³⁰ *Истио*, стр. 8–10.

³¹ *Истио*, стр. 11; Предавање Југословенство у прошлости и будућности Сл. Јовановић је одржао у просторијама Српског културног клуба 4. децембра 1939. године, а гласило те организације *Српски глас* објавило 7. децембра 1939. године.

³² Драгиша Васић је своје излагање посветио идеји отаџбине и друштвене правде. Слободан Драшковић јеу два предавања обрадио теме српска култура и однос омладине према националној култури. Радмило Вучић је анализирао народну поезију и њено место у савременом друштвеном животу. Никола Стојановић је своје излагање посветио односу српства и југословенства. Љубомир Покорни је истакао значај духовне везе војске и народа у савременом ратовању. Јован Ђорђевић је предавао о сложеном односу нације, културе и државе. *Извештај Управној одбора Српској културној клубу Годишњој скупиштини одржаној на дан 29. маја 1938. године*, Београд 1938, стр. 11.

³³ Владимир Ђоровић је одржао предавање под насловом „Координирање рада наших културно-просветних друштава“. Синиша Станковић је говорио о универзитетској омладини. Михајло Константиновић је пажњу посветио уставним прописима у просвети. Васа Чубриловић је предавао о верским проблемима у југословенској држави. Сретен Стојановић је говорио о значају италијанског портрета, а Милош Здравковић о здравственим приликама. *Истио*, стр. 11.

Србији, стање у Македонији, национализација Војводине, приликама у Црној Гори, муслимански проблем и покушаји национализовања муслиманског становништва у Босни и Херцеговини, аграрна и пољопривредна политика у српским областима.³⁴ Од привредних питања пажња је посвећена развојним могућностима Београда, трговини и рударству у југословенској држави.³⁵ Теме везане за спољну политику југословенске државе, њену војну снагу, геополитички значај дунавског басена и Средоземља, такође су с пажњом обрађиване.³⁶ Саставни део културног рада биле су и књижевне вечери на којима су учешће узимали значајни српски писци.³⁷

Активности Српског културног клуба имале су за циљ подизање националне свести и културе код српског народа. Из тих разлога, предавања која су организована у Београду, а онда и широм земље, популарисала су науку, нудила рационална објашњења верских спорова, афирмисала културу у свим њеним видовима, имала просветитељски карактер, развијала љубав за нацију и државу, задрала у питања безбедности, спољне политике, привреде. Несумњиво да је целокупни концепт имао и образовни и васпитни карактер, настојао да негује интелектуалност, јача морал, усађује системе вредности, пропагира културне идеале за које су се залагали управа, оснивачи и чланови Српског културног клуба. Видљива је и политичка актуелност тема. Предавања су превасходно била намењена интелигенцији, друштвеном слоју коме је, према мишљењу чланова Српског културног клуба, припадало право на вођство у државном, националном и друштвеном животу. Вођство Српског културног клуба је сматрало да једино интелигенција има довољно „просвећеног патриотизма“, осећаја да понуди духовно уједињење, енергије и снаге да истраје у духу народних интереса и традиције, мудрости да превазиђе уске страначке интересе и понуди „један истински велики програм и његово извођење засновано на стварностима“. Основни задатак интелигенције требало је да буде преузимање водеће улоге у вођењу Српства јер је

---

³⁴ Васа Чубриловић је предавао о проблемима унутрашње колонизације у Јужној Србији, Јосиф Михајловић о приликама у Македонији, Ђока Перин о национализацији Војводине и Јужне Србије, Мехмед Беговић о муслиманском проблему у Босни и Херцеговини, Васа Стајић о учинку појединца у историји Војводине, Орестије Крстић о борби за земљу у Јужној Србији, Ђорђе Крстић о аграрној и пољопривредној политици у Босни и Херцеговини, Милан Петровић о приликама у Војводини. *Истио*, стр. 13.

³⁵ Стеван Поповић је предавао о привредном развоју Београда, Драган Милићевић о рударству у Југославији, Душан Пантић о Београдској трошарини. *Истио*, стр. 12.

³⁶ Живко Павловић је говорио о Југославији као војној сили на Балкану и у Средњој Европи, Милан Милојевић о важности дунавског басена, Андра Ристић о Средоземном мору и његовом значају за југословенску државу. *Истио*.

³⁷ Учествовали су Драгиша Васић, Десанка Максимовић, Александар Ђурић, Владимир Велмар – Јанковић, Стеван Јаковљевић и други.

„јачко Српство најмоћнија гарантија и предуслов за јаку Југославију“. Очекивано је да интелигенција, после година „моралног пијанства“ карактеристичног за прву деценију заједничког живота и „мамурлука“ у наредној деценији постојања југословенске државе, код народа пробуди „стваралачки дух“ и започне са истрајним и енергичним радом на културном напретку Српства. Тај културни напор означаван је именом „просвећени патриотизам“ и у њему су требало да узму учешће сви појединци и све институције заинтересоване за културни напредак српског народа.³⁸

Српски културни клуб се до јесени 1939. године превасходно бавио тзв. „културним питањима“ посматраним у оквирима „националних идеја“. На тај начин „национална идеја“ је постала критеријум на основу кога је вреднована књижевност, уметност, историја, традиција... У таквим околностима било је тешко избећи замке националне митологије, националног романтизма, штетног традиционализма.

***

Решавање српско-хрватског питања, као питања од кога зависи опстанак земље апсорбовало је од јесени 1939. године готово све снаге Српског културног клуба. Био је то тренутак када више није постојао „версајски поредак“ у коме је југословенска држава имала тачно одређену функцију.³⁹ Државе губитнице у Првом светском рату започеле су са насилном ревизијом мировних уговора, прекрајањем граница, преузимањем одговорности за развој политичких прилика у Европи и свету. Политичка карта Европе почела се убрзано мењати (Аншлус Аустрије, немачка окупација Чехословачке, италијанска окупација Албаније). Југословенска држава је задобила нове непријатељски расположене суседе, Немачку на некадашњој граници Аустрије и Италију на граници од Охрида до Бојане. Европа је закорачила у нови рат, који је ускоро задобио светске размере. Оживела је активност сепаратистичких и клерофашистичких снага (Косовски комитет, ВМРО, усташе, мањинске екстремне организације...). Отпочела је потрага за целовитим преуређењем државе у сложену државну заједницу. Приступ решавању тог питања, у коме је прво требало „задовољити“ територијалне аспирације Хрвата, споразум до кога су дошли Д. Цветковић и В. Мачек и формирање нове територијалне јединице Бановине Хрватске, није био прихватљив за управу и чланове Српског културног клуба. Отворено је и питање „племенског или етничког омеђивања“

³⁸ Н. Стојановић, Српска интелигенција пред новим задацима, *Српски глас*, бр. 23, 18. април 1940.

³⁹ У поретку успостављеном на Конференцији мира у Версају, којом је окончан Први светски рат, југословенска држава је требало да буде један од „стубова“ новог мировног поретка задужена да спутава реваншизме и ревизионизме својих суседа губитника у рату, „пречага“ која спречава излазак Немачке на Медитеран, која брана спутава ширење идеја Октобарске револуције према Западу.

српске територијалне јединица у Југославији. Бављење питањима државног уређења, учешће у спору између заговорника централизма и федералног преуређења државе, рад на омеђивању граница територијалних јединица, као превасходно политичких питања, било је у супротности са чланом 3 Правила Српског културног клуба који је „строго искључивао“ дневну и партијску политику и афирмисао рад на неговању српске културе у оквирима Југословенства. Укључивање у политичку борбу није само било свесно кршење властитих правила већ, и напуштање основног циља – културног напретка српског народа у југословенској држави.⁴⁰

Од политичких тема којима се Српски културни клуб почео свакодневно бавити Слободана Јовановића је посебно занимао широки тематски круг питања која су се тичала државно-правног преуређења државе, југословенске мисли (југословенског национализма) и решавања сложених српско-хрватских односа. Њиховом промишљању приступао је као забринути савременик, патриота, правни стручњак, историчар. Забринутост коју је исказивао према будућности државе и српске нације била је видна. Текстови, предавања, преписка из тог времена сведочили су да су баш наведена питања за Јовановића била кључна и егзистенцијално важним за опстанак земље и напредак српског народа.

У писму Васи Стајићу, датованом 1. новембра 1939. године, Слободан Јовановић је посебно наглашавао да је „садање стање“ српског народа у југословенској држави, настало склапањем споразума „Цветковић – Мачек“ и формирањем Бановине хрватске, такво да изазива непокој свих истинских патриота. Међу узроке који су до тога довели он је наводио следеће: „1. Ишли смо у решавање главних државних проблема без довољног познавања и решавали смо их често с искључиво партијског гледишта. 2. У државној администрацији и странкама добијали су врло често превагу елементи који се нису истакли ни поштењем ни способношћу. 3. Многострука и вешта пропаганда са стране узбунила је народне мањине и збунила наше истакнуте људе“. Налажење излаза из постојећег стања био је, по његовом мишљењу, једини начин да буду спашени „држава и народ“. Суштински, требало је остварити и национални и државотворни задатак. Не потцењујући улогу Хрвата и Словенаца у југословенској држави био је убеђен „да се без организованог Српства Југославија не може поставити на солидну основу“. Из тих разлога је сматрао да политичка парола Српског културног клуба треба да буде: „Јако Српство у јакој Југославији“.⁴¹

Слободан Јовановић је почетком новембра 1939. године веровао да се, поред нагомиланих тешкоћа и видне збуњености, ипак „доста брзо“ може изаћи из постојеће ситуације. Сматрао је да „здрави инстинкт народа“ и „свест великог дела

---

⁴⁰ *Српски културни клуб*, Београд с. а., стр. 8.

⁴¹ С. Јовановић, *Сабрана дела*, књ. XII, Београд 1991, стр. 761–762.

њихових духовних вођа“ томе може пресудно допринети. Из тих разлога заговарао је сазивање конференције на којој би у присуству „угледних људи из свих крајева“, као и представника политичких странака, био нађен „најзгоднији и најбржи пут да се Срби што пре и што потпуније спреме да изврше своју мисију у Југославији...“. Слободан Јовановић је истицао да су подједнако добро дошли и они који „проповедају интегрално Југословенство... и сви Срби који у Југославији гледају синтезу појединих југословенских култура“. Клонећи се сваког вида „српске искључивости“ наведени састанак је требало да „искрено и без завијања“ изнесе и критички сагледа „све српске погрешке“ с намером да лакше буде пронађен тражено решење. Сматрао је да се тако може доћи до „једног општег путоказа за националну политику“, који би затим, на покрајинским састанцима у сваком крају у коме живи српски народ, унутар заједничког прокламованог политичког оквира добио посебну „месну политику“.⁴²

Вођство Српског културног клуба, у коме је Слободан Јовановић имао кључну улогу, сматрало је да без јаке југословенске државе нема самосталног опстанка, а још мање напретка ни Србима, ни Хрватима, ни Словенцима. Ратне околности у Европи налагале су, по њиховом мишљењу, „прикупљање свих националних снага“. Заговарајући „једнака права“ југословенских народа Српски културни клуб је сматрао да се она искључиво могу засновати на „једнаким дужностима“ и „једнакој љубави“ свакога од њих према „својој националној држави“. Начин да Југославија остане сигурни заштитник сва три народа садржан је у максими: „Један суверенитет, једна државна идеја, један борбени дух, један циљ“. О свему другом, сматрали су у Српском културном клубу, југословенски народи и њихова политичка вођства могли су се договарати.⁴³

У Српском културном клубу је истицано да споразум Срба и Хрвата, који је сваком од тих народа „потребнији него икада“, мора испунити одређене услове. Први од њих тицао се обавезе да „споразум не дира у државно јединство“. То је образлагано на следећи начин: „Ако се пре говорило и мислило да је свака аутономија опасна за државно јединство, не треба сада пасти у другу погрешку, па мислити да је свака одбрана државног јединства опасна за аутономију. Без јаке Југославије нема ни српске ни хрватске слободе“. Други услов за „успех српско-хрватског споразума“ био је да „не само Хрвати, него и Срби буду у њему верно заступљени“. Тај услов је проистигао из искуства живота у заједничкој држави да је свако уставно стање које не прихвати један од два народа (Срби и Хрвати) „унапред осуђено на пропаст“.⁴⁴

---

⁴² „Наша реч“, *Српски глас*, бр. 1, 16. 11. 1939.

⁴³ „Наша реч“, *Српски глас*, бр. 1, 16. 11. 1939.

⁴⁴ „Наша реч“, *Српски глас*, бр. 1, 16. 11. 1939.

Постојећи споразум Срба и Хрвата у уводницима *Српског гласила* сматран је „не-споразумом“ који је Хрватима дао „више него су икад имали“. Називали су га „такозваним“ и оспоравали његов садржај. Потенцирано је одсуство „правих представника“ српског народа приликом његовог склапања и истицана „тајновитост“ поступка који је довео до „споразума“ од 26. августа 1939. године. У таквим околностима прокламовано гледиште вођства, оснивача и чланства Српског културног клуба је било следеће: „Ми хоћемо споразум, али по одређеним принципима. Било етничким, било историјским, било привредно-географским. Али за цело подручје на коме живе Срби и Хрвати. Ми не мислимо никад оставити срезове са чисто српском већином у границама Хрватске, Босне и Славоније, Бановини Хрватској. Тражећи ревизију такозваног споразума ми хоћемо да се и Србима из граница бивше Хрватске и Славоније даде пуно право да се слободно изјасне, да ли ће њихови срезови остати у Хрватској или ће се придружити својој српској јединици. Хоћемо да буде задовољна већина Срба и већина Хрвата.“⁴⁵

Слободан Јовановић је крајем 1939. године оштро критиковао идеологију интегралног југословенства. Био је мишљења да она више дели него што спаја Србе и Хрвате. Посебно је указивао на чињеници да су интегрални Југословени, сматрајући Србе и Хрвате једним народом, инсистирали да и њихова заједничка држава буде чврсто уједињена и централистички уређена. И са теоријског гледишта сматрао је изједначавање појмова унитаризам и централизам погрешним, а политичку праксу која је томе насилно тежила погубном и по државу и по народ. У тексту „Југословенство у прошлости и будућности“, објављеном у *Српском гласилу* 7. децембра 1939. године, поставио је питање „да ли је овај централизам Југословена натерао Хрвате да буду више федералисти него што би иначе били“? Кривицу југословенских интегралиста видео је, пре свега, у њиховом настојању да уз употребу силе и државне власти убрзају процес националног изједначавања Срба и Хрвата. Томе је, по његовом мишљењу, служила идеологија интегралног југословенског национализма, систематско дезоријентисање српских политичких странака и њихових гласача, стварање лажног „југословенског патриотизма“ и све друго што је тој политичкој групацији доносило конкретну политичку корист. Свесно убацивање идеје југословенства у вртлог оновремене политике и њено изједначавање са интересима личног режима краља Александра Карађорђевића, Слободан Јовановић је сматрао не само грешком већ и неодговорном злоупотребом. За њега је југословенство била идеологија која је израсла међу српским и хрватским политичарима у Аустроугарској монархији и као таква није „била производ“ србијанских странака и њихове политичке традиције и искуства. Прихватањем југословенске идеологије, истицао је Јовановић, кључне српске политичке партије су учиниле да владајуће идеје у новој југословенској држави више не буду српске, него југословенске.

---

⁴⁵ „Споразум или неспоразум“, *Српски гласил*, бр. 12, 1. 2. 1940.

Он је и методе који су примењивани почев од 1918. године сматрао „рђавим“. На исти начин је вредновао и реализацију која је на такав начин спровођена, као и резултате који су постигнути. То, међутим, за Слободана Јовановића није значило да одбацујући наопаку политичку методологију и праксу, треба одбацити и саму идеју југословенства као непрактичну и неостварљиву. Био је мишљења да се настала политичка криза, која је обузела државу и довела у питање смисао југословенске идеје, може превазићи враћањем на оне идеје од којих је саздана и од којих се пошло. Југословенство за њега није било питање „међусобних симпатија“, већ уверења да Срби и Хрвати само у заједници могу остварити свој национални програм.⁴⁶

Слободан Јовановић се слагао са својим пријатељима и истомишљеницима из Српског културног клуба да српски народ, у датим околностима (када „гаврани гракћу“), треба да остане трезвен „јер је трезвеност у оваквим часовима и највећа мудрост и највећа храброст“. Егзистенцијално важним било је, по њему, да и српски народ и југословенска држава „из садашњег великог окршаја идеја и интереса“ изађу неокрњени. Држава је сматрана важнијом од свих страначких, племенских, верских тежњи и једином гаранцијом српске будућности.⁴⁷ Слободан Јовановић је упозоравао да је „претеривање“ са унитаризмом била велика грешка и да су у том случају жеље „трчале испред стварности“. Појаву српског и хрватског национализма сматрао је директном последицом тог „претеривања“ и упозоравао да они (национализми), уколико остану без контроле, могу по државу бити разорни. Зато је, за њега, једно од основних питања која у блиској будућности треба решити било: „...како ћемо националне енергије Срба и Хрвата обрнути и употребити у интересу државног јединства?“ Сматрао је да у датим околностима Срби стоје пред двоструким задатком: да бране српство и да брину о државној целини. Први задатак је подразумевао укључивање свих националних енергија српског народа да, у тренутку када се оивичује хрватска етничка целина, буде одређена и граница српске етничке целине. Други задатак је значео вођење бриге о општим југословенским интересима, тј. спремност српског народа да води рачуна не само о својим националним интересима (српској идеји), већ и о простору окупљеном широм националном и државном идејом (југословенској идеји). За Слободана Јовановића српска национална идеја и југословенска државна идеја нису била „два супротна идеала“. Насупрот режиму диктатуре, који је изједначавао Србе и Хрвате, Слободан Јовановић је сматрао много делотворнијим „политичко васпитање“ Срба и Хрвата, које неминовно води умиривању њихових племенских фанатизама, егоизама и страсти. Његову успешну примену везивао је за „политичку

---

⁴⁶ Сл. Јовановић, „Југословенство у прошлости и будућности“, *Српски глас*, бр. 4, 7. 12. 1939.

⁴⁷ „Дан уједињења“, *Српски глас*, бр. 3, 30. 11. 1939; Потребне су брзе и енергичне мере, *Српски глас*, бр. 7, 28. 12. 1939.

далековидост и широкогрудост Срба и Хрвата“, тј. за врлине које се и формирају у процесу „политичког васпитања“. Стално истицање обостране потребе за очувањем југословенске државне идеје, „без вређања и слабљења њиховог национализма“, Јовановић је, такође, сматрао и корисним и потребним. Југословенство је, суштински, за њега било државна, а не национална идеја. Очекивао је извесним да ће у будућности политичке елите и Срба и Хрвата свој национализам ставити у службу југословенске државе и југословенске државне мисли.⁴⁸ У новонасталим међународним околностима, опасним за „мале нације“, Слободан Јовановић је питање консолидације државе сматрао једним од могућих делотворних решења и за Србе и за Хрвате.

О разлозима који упућују Србе и Хрвате на заједнички живот Слободан Јовановић је, постављајући питања, аналитички долазио до одговора и дефинисао следеће закључке: „Да ли смо ми и Хрвати сада тако сигурни сваки у свом поседу, да можемо да будемо једни без других? Да узмемо прво случај Србије, па онда да видимо Хрватске. Какав би наш положај био без Хрвата. Ми бисмо имали око себе Хрвате који имају излаз на Јадранско море; имали Грке који имају излаз на Јејејско море; имали Бугаре који имају излаз на Црно море. Ми бисмо међу њима били једина континентална држава на Балкану, и додајте да Хрвати, онога дана када би се од нас одвојили, могли би се врло лако везати за једну силу, која не би била пријатељски расположена према нама. Наш положај би очевидно био гори него данас. Узмимо сада положај Хрвата. Да ли они мисле да би у данашње време таква једна мала држава могла опстати? Да ли Хрвати даље држе да би могли сами да одбране Јадран од туђих претензија? Једва и ми сви заједно да бисмо могли да ту поставимо једну чврсту брану. Дакле, како год окренете ствари, ви видите да они исти разлози који су налагали Србима и Хрватима заједнички рад у прошлости, да им ти исти разлози и данас још налажу заједнички рад... Ово што има у овом тренутку да се уради није ништа што би било толико противно нашим националним традицијама... Само треба да код нас ојача уверење да ми без Југославије, без заједнице са Хрватима не можемо, да ту Југославију не може на крају крајева држати влада и административни апарат, него може држати само српски национализам, удружен с хрватским национализмом. Треба само оној великој енергији која се крије у та два национализма, дати добар правац...“⁴⁹

Слободан Јовановић је сарадњу Срба и Хрвата сматрао „реалном потребом“ па, самим тим и политику сарадње, једином политиком. Питање које је наглас постављао свим заинтересованим чиниоцима у српском и хрватском националном и политичком корпусу било је: „Да ли ми и Хрвати хоћемо једни с другима или морамо једни

---

⁴⁸ Сл. Јовановић, Југословенство у прошлости и будућности, *Српски глас*, 7. 12. 1939; *Српски глас*, бр. 8, 4. 1. 1940.

⁴⁹ *Исто*.

с другима?“ Ако морамо остати заједно, а Слободан Јовановић је то сматрао нужним, ми треба да нашу заједницу организујемо „на чврстој и сигурној основи“. То је, по његовом мишљењу, значило да: у заједничкој држави мора постојати „једна централа која сабира народне снаге“; централна власт која ће артикулисати државну политику јер се постојање круне, војске, дипломатије показало као недовољно; државно тело које ће се бринути о „народним пословима“. Био је убеђен да постојање круне, војске није довољно и да посебно државно тело треба да брине о „моралном спајању“ и „изједначавању“ Срба и Хрвата. Сматрао је, такође, да треба без вређања и слабљења њихових национализама, „доказивати потребу југословенске државне идеје“ и радити на очувању државе. Суштину његовог става исказивале су следеће речи: „Не можемо ми рећи да у овој земљи само Хрвати имају народност, и да само Хрвати имају историју, а ми Срби немамо ни народност, ни историју, ми смо једна аморфна маса која се може месити како ко хоће. Када се поставља хрватско питање неминовно се поставља и српско питање и ми морамо бранити уједињеним снагама оно што је наше“.⁵⁰

У пролеће 1940. године Слободан Јовановић је члановима Српског културног клуба одржао предавање под насловом „Уставно питање“. У њему је истакао тезу да би после негативног искуства са централизмом успех федералистичког облика организовања државе зависио од духа у каквом би се примењивао. Његово је мишљење било да уколико око питања самосталности зацари суревњивост „племенских јединица“ и буде изгубљен осећај да се дата територијална и политичка самосталност мора подредити југословенској државној идеји и животу у заједничкој држави, федерализам у југословенској држави неће имати много изгледа на успех. У противном федерална форма државног уређења не би „сметала“ државном и националном јединству. Сагледавајући садржаје уставног питања у југословенској држави он је долазио до закључка да то није само правно, већ истовремено и национално, верско, психолошко питање. У таквим околностима био је убеђен да политичко просвећивање становништва заједничке државе може благородно утицати на јачање југословенске државне идеје у времену пуном опасности. „Ако време у коме живимо“, упозоравао је априла 1940. године чланове Српског културног клуба, „није у стању осветити Србе, Хрвате и Словенце о потреби њиховог уједињења у истој држави, онда их доиста ништа није у стању осветити“.⁵¹

О настојању да се унутар југословенске мисли српски и хрватски национализам „слију у једно“ Слободан Јовановић је размишљао и писао и две деценије касније у емиграцији. Загледан у историјске процесе који су довели и до настанка и до рушења југословенске државе био је склон да закључи да историјска основа југословенског

---

⁵⁰ Исто.

⁵¹ Сл. Јовановић, „Уставно питање“, *Српски глас*, 25. 4. 1940.

јединства, на којој је требало да почива држава, није била „ни чврста ни сигурна“. Разлике у вери, култури, историји, традицији, животном искуству, начину размишљања... могле су бити превазиђене једино „на компромису српског и хрватског национализма“, али тај компромис није постигнут. Тако ни облик југословенства, за које се Слободан Јовановић залагао, никада није задобило снагу истинског националног осећања нити државне политике.⁵²

***

Мисао Слободана Јовановића, изречена фебруара 1937. године, о „многостраности живота“ и „једностраности идеала“ и нужности успостављања односа у коме неће бити бесциљног „расипања снага“, нити свођења живота на „празну мртву форму“, актуелна је и почетком 1940. године. Препознајемо је у ставу да „ни српски ни хрватски национализам“ није у стању да изведе Србе и Хрвате „на прави пут сам собом, него тек онда ако буде спојен с југословенском државном идејом, као што ни југословенска идеја неће имати животне снаге ако се не споји са српским и хрватским национализмом“.⁵³

Слободан Јовановић није био реакционар, како су га називали политички опоненти са леве стране, већ конзервативац. При том, у много чему, и идеалиста. У другој половини тридесетих година XX века активно се занимао за политичку и правну историју југословенске државе, југословенску мисао, питање уставног и политичког преуређења државе, суштину југословенске идеје и праксу интегралног југословенства, разлике између конфедералне и федералне организације државе.. Више пута држао је предавања у Српском културном клубу. Својим целокупним ангажманом битно је утицао (посредно и непосредно) на мишљење својих пријатеља и политичких истомишљеника у тој организацији. Понекад се упуштао у полемике са својим стручним и политичким опонентима што је била прилика да још једном критички преиспита и изоштри своје ставове. Уводници *Српског иласа*, од покретања часописа па све до његове забране 13. јуна 1940. године, често су износили (разрађивали) политичке ставове које је Слободан Јовановић заступао. У аугустијенцији код кнеза Павла, одржаној у другој половини марта 1941. године, положио се против приступања Југославије Тројном пакту. Подједнако као и други утицајни чланови Српског културног клуба, јавно је иступио је против Пакта коме је југословенска држава приступила 25. марта 1941. године. У организовање и извођење војног пуча од 27. марта 1941. године није

---

⁵² У питању је текст „Један прилог за проучавање српског националног карактера“, из 1964. године.

⁵³ Сл. Јовановић, „Југословенство у прошлости и будућности“, *Српски илас*, 7. 12. 1939.; *Српски илас*, бр. 8, 4. 1. 1940.

био упућен, али је „без одушевљења и без одупирања“ прихватио да уђе у владу Душана Симовића. То је, како је забележио Радоје Кнежевић, учинио по једном „дубоком осећању дужности“ свестан да је Отаџбина у опасности. „Дубоко осећање дужности“ одредило је и целокупни ангажман Слободана Јовановића у Српском културном клубу.

Ljubodrag Dimić

SLOBODAN JOVANOVIĆ AND THE SERBIAN CULTURAL CLUB
(1937–1941)

S u m m a r y

The motive for the emergence of the Serbian Cultural Club lay in the prevailing sentiment amongst the Serbs that the Serbian national question was resolved through the creation of Yugoslavia. Slobodan Jovanović and his intellectual circle believed that this sentiment halted further national development among the Serbs and constituted “national demobilization”. The SKK aimed at halting this proces primarily within the realms of culture and education and at protecting the existential interests of the Serbian nation. National energies were to be harnessed towards the fulfillment of economic and cultural ideals.

The Serbian Cultural Club initially championed the spirit of tolerance, intellectual exchange, creative dialogue amongst different opinions, and cooperation. Serbian culture was to be developed within the realm of yugoslavism. Amongst its founders were democrats and radicals, republicans and monarchists, federalists and centralists. The organization gathered writers and artists of various convictions and genres. Until the autumn of 1939 the SKK was primarily engaged with the so called “cultural issues” seen through the “national lenses”. However, the Serbian-Croat dispute, as the fundamental issue of interwar Yugoslavia, drew all of Club’s attention. Slobodan Jovanović was primarily engaged with the legal aspects of state reorganization, as well as the nature of Yugoslav nationalism, and the nature of Serbian-Croatian relations. Owing to his remarkable education, he approached these issues as a legal expert, historian, but also as a witness and a patriot. He expressed deep concerns about the future of the state and Serbian nation within it. His texts, lectures and correspondence testify to the importance Jovanović placed on the above mentioned questions.